

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАТИВНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Світлана Лавриненко

Annotation: The article highlights the lingual signs of cultural legal experience, verbalized in Ukrainian folk lyrics. The linguistic culturelogical method of study of Ukrainian folklore legal informativity has been applied for the first time. The main attention has been paid to the analysis of the linguistic cultural markers that reflect legal subjectivity, legal consciousness and competence in the songs of ritual, domestic, social thematics. The detailed characteristics of legal scripts, showing lyrical heroes that represent different social groups, is presented as the result of the investigation.

Keywords: linguistic, culture, song, legal informativity.

Метою статті є характеристика лінгвокультурологічної моделі правової інформативності української народної лірики. Актуальність пропонованого матеріалу пов'язується із поєднанням лінгвокультурологічного, когнітивного й філософсько-правового підходів до вивчення фольклорного тексту. Міждисциплінарне осмислення правового сегменту мовної картини світу українських народних пісень різних жанрів, представлене нами у серії попередніх публікацій¹², стало поштовхом для низки самостійних спостережень й узагальнень, системна презентація яких здійснюється уперше. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять базові положення лінгвофольклористики (Єрмоленко 1987, 2007, 2009; Данилюк 2010), етнолінгвістики (Жайворонок 2004, 2007; Гриценко, Конобродська 2007), лінгвокультурології (Шевченко 2004; Кононенко 2008; Мацько 2009; Алефиренко 2010), когнітивістики (Іващенко 2006; Селіванова 2008; Вільчинська 2008), лінгвопоетики (Мойсієнко 2006, 2008, 2013) та ін.

У процесі освоєння дійсності фольклорна лірика спирається на критерій правдивості, який і лежить в основі народної естетики. Це зумовлено тим, що зліпок з

¹² Див.: Лавриненко С. Концептуалізація правових смислів в українських обрядових піснях / С. Лавриненко – В: Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць. Київ, 2009. Вип. 25. Ч. 2. 133-142 с.; Лавриненко С. Мовні маркери сфери права в українських народних піснях вояцької тематики / С. Лавриненко – В: Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Симферополь, 2009. Том 22 (61). № 1. 234-239 с.; Лавриненко С. Етнокультурный потенциал правосубъектных маркеров украинских семейно-обрядовых песен / С. Лавриненко – В: Славянские языки и культуры в современном мире: Труды и материалы. – Москва, 2009. 273-274 с.; Лавриненко С. Мовна презентація фрагментів правового знання в українських соціально-побутових піснях / С. Лавриненко – В: Наукові праці Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки». Кам'янець-Подільський, 2009. Вип. 20. 343-347 с.; Лавриненко С. Номінації суб'єктів права у необрядових піснях родинної тематики / С. Лавриненко // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Київ, 2009. Серія 8. «Філологічні науки». Вип. 3. 97-104 с.

дійсності зроблено не однією особою, а колективом. Отже, смислове наповнення пісенного та баладного конструктів оприявнює результат багатократного практичного переконання у відповідності цього зліпка суті життєвих об'єктів. Народні пісні презентують особливу форму образного сприйняття дійсності трудовим колективом, оскільки вони мають тісний зв'язок з різними виробничими процесами, вписуються у колізії родинного і громадського буття. У розмаїтті етнодетермінованих смислових одиниць, відтворених обрядовими, родинно-побутовими, суспільно-побутовими піснями та баладами різної тематики, простежується сектор ейдосів, енграм та мнем, закорінених у сферу правового досвіду носіїв фольклору.

Обрядова пісенність відзначається тяжінням до адекватного зображення дійсності, чого вимагає одна з провідних функцій народної поезії – інформативна. Супроводжуючи календарні та родинні обряди, пісні стали наративними моделями різних галузей людського досвіду, в тому числі й безпосередньо пов'язаного з узагальненням та фіксацією правового субстрату. Правові смисли обрядових пісень, закорінені в життєву практику, реалізують сприйняття рівня повсякденної свідомості, що спирається на фольклорні об'єктивації соціальних і побутових стандартів, канонів, заборон. Характерною своєрідністю пісенної типізації дійсності є виділення таких проявів зовнішнього чи внутрішнього життя, які колективний досвід визнав найважливішими. Кондиціональність і сиркумстантність правових архетипів обрядового конструкту визначаються ментальними настановами етносу на добре, повноцінне, щасливе життя. Обрядові пісні реалізують каузальні правові смисли, коментуючи кожен епізод людського існування, вшановуючи, повчаючи, застерігаючи, провіщаючи – передбачаючи всі можливі ситуації, описуючи їх наслідки й визначаючи права людини в кожній із них. Імплікативна матриця першоуявлень культуроправової сфери календарно-обрядових пісень об'єднує низку вербалізованих смислів. Мовні маркери правосуб'єктності обрядових пісень спираються на елементи народно-правового досвіду, передконцептуальність яких полягає у плазмовій нерозчленованості понять та об'єктів осмислення й зіставлення, що лежать в основі відповідних гештальтів, архетипів, символів. Потенційність номінацій суб'єктів права обрядових пісень виявляється у реалізації протоправових смислів – різносубстратних, свідомо-позасвідомих одиниць семантичної пам'яті, які поєднують вербальні та невербальні кванти інформації, детерміновані етнічно та історично. Первісний інвентар правосуб'єктності українського обрядового фольклору становлять семантичні об'єктивації свободи, як стану безперервного самовдосконалення, й порядку, що регламентує правила співіснування людей. Основними чинниками адаптації культуроправових маркерів в

обрядових піснях виступають антропні риси та соціальні ознаки персонажів, серед яких: господар, господиня, хазяїн, хазяйка, хазяйська донька, син хазяїна та ін. Мовні індексації ситуативних параметрів носіїв традиції досить часто презентують символічну площину народного досвіду. Знаки правових смислів обрядового фольклору не транслюють правових норм у вигляді законів, оскільки рецепції позитивного права в обрядових піснях не представлені. З цієї ж причини правосуб'єкти обрядових пісень майже не бувають учасниками правовідносин, натомість вони виступають носіями правових рефлексій. Каузальність культуроправових архетипів обрядових пісень визначається ядерними компонентами фольклороправового поля, співвідносними з народними уявленнями про порядок, способи порушення усталених норм та форми відновлення традиційного ладу. Кванти правового досвіду, акумульовані різними тематичними групами пісень, перебувають у корелятивному зв'язку.

Глобальність і наскрізність питань, пов'язаних із організацією людських взаємин, які повсякчас привертали народну увагу, визначають факт відтворення у фольклорних текстах різноманітних моделей родинних стосунків. Рациональність елементів правового досвіду, зафіксованого піснями, закорінена у прагматичну психологію землероба, для якого вирішальним є момент виживання – при чому, виживання не окремого індивіда, а соціуму. Саме тому в піснях родинної тематики знаходимо чимало вербалізованих моделей суспільних настанов на облаштування сімейної сфери. Схарактеризований у необрядових піснях прообраз сімейно-правових стосунків відтворює побутове осмислення різних типів взаємодії осіб, поєднаних висхідною, нисхідною, прямою, бічною, соціальною, фіктивною, корпоративною, ритуальною, духовною спорідненістю. Культуроправові смисли родинно-побутової лірики представлені відповідними мовними маркерами, сугестивний потенціал яких зорієнтований на врегулювання взаємин членів роду та реалізацію особистих прав на спільне розв'язання питань життя сім'ї: колективного та індивідуального користування майном, здійснення правочинів щодо нього, впорядкування відносин різних поколінь. Аналіз мовних об'єктивацій культуроправових ейдосів, енгам та мнем, закодованих родинно-побутовими піснями, засвідчує, що в основу багатьох стандартів облаштування біологічних, соціальних, духовних, суспільних та особистісних начал української сім'ї покладено звичай. Етапність дошлюбних зв'язків молоді, порядок укладання шлюбу, розлучень та формування різних типів родичання зафіксовано в піснях складною багатофункціональною системою фольклороправових лінгвокультурем. Мовні позначення носіїв народної правосвідомості фіксують автономність суб'єктів сімейних стосунків, засвідчують наявність у них приватних та суспільних інтересів. Адже в основі сімейних колізій, відтворених українськими піснями

родинного кола, лежить принцип ідеальної справедливості, що передбачає врахування індивідуальних інтенцій усіх сторін, які в різних ситуаціях не є однаковими і багато в чому визначаються суб'єктивними чинниками – особистими якостями конкретних членів родини. Правосуб'єктні маркери необрядової лірики у складі відповідних моделей сприяють презентації етнодетермінованого знання щодо немайнових та майнових відносин, які впливають зі шлюбу, споріднення, усиновлення, опіки та піклування, прийняття дитини в сім'ю для виховання тощо. Коло правових фреймів та сценаріїв українських родинно-побутових пісень спирається на ідеї незаперечності моральних засад суспільства, орієнтованих на визнання рівності та самоцінності членів сім'ї. Широко представлені в аналізованих текстах фольклороправові лінгвокультуреми пропозиційного типу індексують первісні уявлення про ролі учасників родинних відносин, що справедливо визнаються основою сімейного права. Ліричні герої родинно-побутових пісень є носіями досвіду облаштування української сім'ї, який не втратив актуальності й нині. Культуроправова інформативність найбільш виразно простежується в родинно-побутових піснях, що змальовують нестерпне буття заміжньої жінки з нелюбим чоловіком-п'яницею чи злою свекрухою, поневіряння бідної вдови, самотньої матері, дітей-сиріт. На відміну від пісень про кохання, згадані тексти не акцентують романтичних деталей та ідеалізованих почуттів, натомість перший план у них посідають картини реальної дійсності, без прикрас, перебільшень чи поетизації.

Ретрансляція різних видів народного знання у піснях про кохання здійснюється через образ людини, характеристики її переживань, вчинків, реакцій на навколишню дійсність. Конфліктність між внутрішніми особистими почуттями та зовнішніми умовами буття – основа культуроправових рефлексій інтимної лірики. Провідні моделі мовних фіксацій антропологічних, ціннісно-сміслових, комунікативних компонентів аналізованого смислокомплексу пов'язані з етновмотивованими поняттями кордоцентризму і провіденціалізму. Правовий світ героїв необрядових пісень про кохання постає як сфера буття можливостей, вмотивованих поєднанням емоційних та раціональних інтенцій.

Система фольклороправових лінгвокультурем соціально-побутових пісень відтворює народні уявлення сфери адміністративного, майнового, сімейного права. Споріднені за поетикою пісні мілітарної та мирної тематики відзначаються неоднаковим змістовим наповненням протоправових моделей.

Лірика військового конструкту транслює фольклороправові лінгвокультуреми, що деталізують умови служби, характеризують зв'язок козака чи солдата з рідним домом або змальовують передчасну смерть героя. Зазначені структури мають за

основу рефлексії суб'єкта, що виконує військові обов'язки з примусу чи за власним бажанням, а отже спираються на сукупність накопичених носіями українського етно-психологосу культуроправових уявлень.

Правова інформативність козацьких пісень визначається етнотемами воля та слава. Коло можливостей ліричних героїв окреслюється мовними фіксаціями взаємодій з членами родини, товариством, ворогами. Фольклороправові лінгвокультуреми козацьких пісень фіксують уявлення про спроможність людини до дій, націлених на збереження життя, свободи, недоторканості, активну участь у громадських, політичних, соціальних, культурних акціях.

Нетотожність культуроправових програм козака й солдата постає з різнопозиційного тлумачення згаданими суб'єктами поняття воля. Для козака воля – особиста та національна непідлеглість, життя у товаристві, а неволя – відсутність свободи дій. Для рекрута воля – спокійне, мирне існування (іноді під паном) у колі сім'ї, а неволя – військова служба, солдатчина. Моральне та фізичне насильство, якого зазнають солдати, рекрути, жовніри, визначає спектр їхніх прав, обмежених підневільним становищем, упокоренням, пасивністю. Яскравим свідченням викривлення культуроправової самоідентифікації посесорів примусової військової служби є діаметральна протилежність усвідомлених ними правових амбіцій та потенцій. Лінгвокультурні маркери зазначених суб'єктів дешифрують ознаки статі, віку, суспільного статусу, роду обов'язків, сімейного стану. Вербалізації правових саморефлексій ліричних героїв солдатських, рекрутських, жовнірських пісень пов'язані з бажанням будь-якою ціною вирватися з неволі, прагненням заперечити війну, громадянськими вболіваннями за марно пролиту кров, отже, спираються на енграми правосвідомості й правоздатності. Фольклорна інтерпретація ідеї про невідчужуваність людського життя, свободи, особистої недоторканості реалізується через негативні культуроправові оцінки фактів девальвації природних потенцій учорашніх селян, яким силою накинута малозрозумілий для них спосіб існування. Витоком ірреально-правової модальності текстів аналізованого конструкту є конфлікт інтересів, потреб та можливостей суб'єктів примусової військової служби, викликаний низкою історичних, економічних, суспільних чинників.

У соціально-побутових піснях про мирну працю носіями культуроправової інформативності виступають чумаки, кріпаки, бурлаки, наймити, заробітчани. Розбіжності правових уявлень згаданих персонажів пояснюються неоднаковою значущістю для представників відповідних верств сили сугестії етномаркованих поглядів на героїчне, згідно з якими козак є прикладом волелюбності, гендерним архетипом чоловіка, втіленням тяжіння до

небуденності. Найбільшою мірою ідейні чинники козацького світобачення вплинули на формування правових амбіцій чумаків, діяльність котрих часто визначалася бажанням зажити слави, самореалізуватися. З феноменом торгово-візницького промислу, породженого унікальними географічними, економічними, історичними чинниками, пов'язується ціла система культуроправових уявлень, незафіксованих у нормативних актах, але чинних для представників конкретної соціальної групи, зокрема, щодо права чумака пізнати долю, зміцнити власний добробут, забезпечити родину, самовіддано й чесно працювати, виявити мужність. Лінгвокультурна параметризація конкретних можливостей персонажів чумацького, кріпацького, бурлацького, наймитського, заробітчанського фольклору визначається системою опозицій, підпорядкованих протиставленню народного розуміння долі та неволі. Доля, фортуна, журба, лихо, причина визначають у соціально-побутових піснях мирної екзистенції правовий потенціал людини від народження. Доля має здатність сприяти або шкодити (розширювати чи звужувати коло можливостей суб'єкта) залежно від морального вибору, моделі поведінки. Поряд з цим у фольклорній свідомості побутує переконання про необхідність гідного опору лихій долі, що співвідноситься з народними пріоритетами активного волевиявлення, спрямованого на захист власних інтересів. Правові ідеї пісень мирного побуту багато в чому зумовлені прагматичними настановами і матеріальними преференціями персонажів. Певна обмеженість діяльнісного потенціалу чумаків, бурлаків, наймитів, заробітчан спричиняється послабленням активності в захисті національних ідеалів, впливом настроїв пригніченості, пасивності, меншовартості, розгубленості. Найширший спектр правосуб'єктності мають чумаки, наділені здатністю до самостійних дій та спроможністю захищати приватні інтереси й вимагати відповідної поведінки з боку інших осіб. Кріпаки, бурлаки, наймити, заробітчани позбавлені аналогічних перспектив самореалізації. Вони сприймають власне життя як обмежене, безперспективне, бездольне. Мотиви змарнування краси під час служби в чужих людей, потерпання від тяжкої праці, поганого харчування, туги за родиною створюють тло для мовної фіксації у розгляданих текстах кола відповідних фольклороправових ідей. Трансльовані кріпацькою, бурлацькою, наймитською та заробітчанською лірикою енграми сфери права пов'язуються з народним осмисленням стану неволі в мирному побуті, а отже, спираються на фольклорні інтерпретації причин та наслідків руйнування природної парадигми буття людини, що зазнала суспільної несправедливості. Актуалізація в зазначених текстах дихотомії справедливості / несправедливості слугує індикатором прообразів загострення соціальних суперечностей: майнової диференціації, ієрархізації суспільних відносин, посилення експлуатації людини людиною. Прагнення справедливості виражає інтенцію ліричного героя до узгодження

невід'ємних від людської сутності прав і свобод з умовами їх належної реалізації. Народна прагматика використовує категорію справедливості як параметр оцінки результатів міжсуб'єктних взаємодій. Справедлива, з фольклороправової точки зору, дія припускає наявність надіндивідуальної ціннісної системи, в межах якої члени спільноти культивують успадкований від предків порядок. Українські народні пісні презентують народне тлумачення справедливості як сукупності неписаних правил та законів, закорінених у переконання про непорушність цінностей, інтересів, потреб та можливостей людини. Зафіксована розгляданою групою текстів суспільна конфліктність та нестабільність, спричинена диференціацією правових можливостей багатих і бідних, спирається на фольклорні інтерпретації антигуманного розподілу свобод, соціальних благ, влади.

Культуроправова інформативність широкого і розмаїтого у тематичному плані масиву українських народних пісень потребує узагальненого представлення, оскільки вузлові об'єктивації категорій правосуб'єктності, правосвідомості, правоздатності пісень різних циклів тяжіють до універсальності. Основою мережі лінгвокультурологічних компонентів правосуб'єктності народних пісень є кореляція антропометричних параметрів конкретних текстів, значущих для аналізованого жанру елементів фольклороправового лінгвоконцептополя та адаптованих свідомістю носіїв народнопоетичного конструкту сфер етноправового досвіду. Лінгвокультурологічна модель правосвідомості персонажів народної лірики засвідчує багатоаспектність концептуальних відношень у предметній сфері дослідження. Пісенні вербалізації прообразів індивідуальної і колективної правосвідомості структуруються ядерними та периферійними опозиціями абстрактів (доля / недоля, справедливість / несправедливість, воля / неволя, правда / неправда та ін.), маркерами позитивно та негативно оцінних атрибутів, прямими чи опосередкованими індексаціями, характерних для носіїв традиції проявів розуму, волі, потреби, інтересу, примусу, влади, відповідальності та ін. Сміслокомплекс правоздатності героїв українських народних пісень постає на перетині кількох донорських інформаційних площин і має матричну природу. Механізми словесного оформлення трансльованих різними тематичними групами ліричних текстів уявлень про стихійні і обґрунтовні правочини унаочнюються взаємовизначеністю елементів правосуб'єктності та правосвідомості. Енграми правової активності персонажів корелюють з ключовими для конструкту лінгвокультурними характеристиками проявів етноправового досвіду, а також мовними знаками артефактів відповідних обрядових чи необрядових дій.

Таким чином, аналіз культуроправової інформативності українських народних пісень як фрагменту традиційної картини світу дозволяє розглянути характерні для

носіїв фольклору світоглядні настанови, підводить до висновків про особливості національної поведінки, дає підстави для різнобічного осмислення ментальних стереотипів. Українські народні пісні обрядового, родинно-побутового, соціально-побутового циклів включають наскрізні мовні маркери, пов'язані з відтворенням низки правових цінностей. Лінгвокультурні константи народної лірики реалізують інформативність імперативного, нормативного, диспозитивного характеру і є потужними знаками етноправового досвіду.

Перспективи дослідження пов'язуються з лінгвокультурологічним вивченням мовних об'єктивацій окремих правових категорій ліричного конструкту української народної творчості.

Література

- Алефиренко 2010:** Алефиренко, Н. Лінгвокультурологія. Цінностно-смысловое пространство языка. Москва, 2010, 282 с.
- Вільчинська 2008:** Вільчинська, Т. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII ст. Тернопіль, 2008, 451 с.
- Данилюк 2010:** Данилюк, Н. Поетичне слово в українській народній пісні. Луцьк, 2010, 511 с.
- Етнолінгвістичні студії 2007:** Етнолінгвістичні студії. Збірник наукових праць. Редкол.: П.Ю. Гриценко; В.Л. Конобродська та ін. Житомир, 2007, 204 с.
- Єрмоленко 1987:** Єрмоленко, С. Фольклор і літературна мова. Київ, 1987, 243 с.
- Єрмоленко 2007:** Єрмоленко, С. Мова і українознавчий світогляд. Київ, 2007, 444 с.
- Єрмоленко 2009:** Єрмоленко, С. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ, 2009, 352 с.
- Жайворонок 2004:** Жайворонок, В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук – В: Мовознавство, 2004, №5-6, с. 23 - 35.
- Жайворонок 2007:** Жайворонок, В. Українська етнолінгвістика. Нариси. Київ, 2007, 261 с.
- Іващенко 2006:** Іващенко, В. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології). Київ, 2006, 328 с.
- Кононенко 2008:** Кононенко, В. Українська лінгвокультурологія. Київ, 2008, 326 с.
- Шевченко 2004:** Літературна мова у просторі національної культури. Відп. ред. Л. Шевченко. Київ, 2004, 135 с.
- Мацько 2009:** Мацько, Л. Українська мова у освітньому просторі. Київ, 2009, 607 с.
- Мойсієнко 2006:** Мойсієнко, А. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша. Київ, 2006, 300 с.
- Мойсієнко 2008:** Мойсієнко, А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань, 2008, 280 с.
- Мойсієнко 2013:** Мойсієнко, А. Народна загадка в текстово-дискурсивному вимірі – В: Українська мова, 2013, №3(47), с. 39 - 47.

Селіванова 2008: Селіванова, О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008, 712 с.

Українські народні пісні 2003: Українські народні пісні. Київ, 2003, 207 с.

Інформація про автора:

Світлана Лавриненко – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

E-mail: lavrist@mail.ru